ItK 1

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA 1978

A TARTALOMBÓL

Ács Pál: Rimay — mint Bolygó János
Bíró Ferenc: A legérzékenyebb nemzedék
Dávidházi Péter: A tagolt formateljesség normája

*

Szelestei N. László: Az Erdődy-énekeskönyv
Oltványi Ambrus: Kiadatlan Kölcsey-levelek és -iratok

Szemle

Julow Viktor: Árkádia körül *(Fried István)*
Rohonyi Zoltán: A magyar romantika kezdetei *(Wéber Antal)*
Németh G. Béla: Létharc és nemzetiség *(Vekerdi László)*
Három kötet műelemzés *(Grezsa Ferenc)*
Bálint Sándor: Karácsony, húsvét, pünkösd *(Varga Imre)*
Jékel Pál—Papp Ferenc: Ady Endre összes költői műveinek fonémastatisztikája *(Kőszeghy Péter)*
A Duna vallomása *(Sziklay László)*
Könyvek a kolozsvári Korunkról *(Pomogáts Béla)*

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK
1978. LXXXII. évfolyam 1. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Klaniczay Tibor
főszerkesztő
Komlovszki Tibor
felelős szerkesztő
Németh G. Béla
társszerkesztő
Bíró Ferenc
Kiss Ferenc
Tarnai Andor
Tverdota György
Varga József
Veres András

Ács Pál: Rimay — mint Bolygó János 1
Bíró Ferenc: A legérzékenyebb nemzedék (Báróczi Sándor és „testőríró" barátai) 16
Dávidházi Péter: A tagolt formateljesség normája (Fejezet Arany kritikusi gondolatrendszeréből) 32

Kisebb közlemények

Dukkon Ágnes: Tótfalusi Kis Miklós naptárai (1694—1702) 52
Terbe Lakos: A *Legenda* keletkezése és helye Petőfi költészetében 61
Beke Albert: Gyulai Pál illúzióelmélete 68
Lengyel András: A Békésmegyei Közlöny és József Attila 74

Adattár

Szelestei N. László: Az Erdődy-énekeskönyv 83
Oltványi Ambrus: Kiadatlan Kölcsey-levelek és -iratok 95

Szemle

Julow Viktor: Árkádia körül *(Fried István)* 107
Rohonyi Zoltán: A magyar romantika kezdetei *(Wéber Antal)* 110
Németh G. Béla: Létharc és nemzetiség *(Vekerdi László)* 112
Három kötet műelemzés *(Grezsa Ferenc)* 117
Bálint Sándor: Karácsony, húsvét, pünkösd *(Varga Imre)* 121
Jékel Pál—Papp Ferenc: Ady Endre összes költői műveinek fonémastatisztikája *(Kőszeghy Péter)* 122
A Duna vallomása *(Sziklay László)* 124
Könyvek a kolozsvári Korunkról *(Pomogáts Béla)* 127

*

Tóth Melinda: Árpád-kori falfestészet. — Benda Kálmán: Nyáry Pál és Várday Kata levelezése. — Erdélyi féniks. — Teleki Sámuel és a Teleki-Téka. — Holl Béla: A 200 éves váci könyv. — Kovács Endre: Szabadság, harcunk és a francia közvélemény. — É. Kiss Katalin: Shakespeare szonettjei Magyarországon. — Korek Valéria: Hangulat és valóság. — A 2×2 józansága. — Niederhauser Emil: Nemzetek születése Kelet-Európában. *(V. Kovács Sándor, Hopp Lajos, Holl Béla, F. Csanak Dóra, Kelecsényi Gábor, Vörös Imre, Kovács József, Nagy Miklós, Szajbély Mihály, Kiss Gy. Csaba)* 132

SZERKESZTŐSÉG

1118 Budapest
XI., Ménesi út 11—13.

ÁCS PÁL

RIMAY – MINT BOLYGÓ JÁNOS[1]

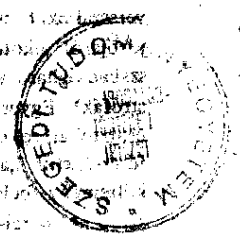

Rimay János az 1608-as országgyűlésen

A *Ki sok országoknak fejedelme való . .* kezdetű pasquillust Bisztray Gyula közölte a Régi Magyar Költők Tárában.[2] A gúnyverset Szepsi Laczkó Máté krónikája őrizte meg számunkra,[3] mindazonáltal 1959-ig ismeretlen maradt, mert Mikó Imre a krónika kiadásakor elhagyta.[4] Irodalomtörténeti kézikönyvünk néhány sorban felhívja rá a figyelmet mint a XVII. század elején felvirágzó magyar politikai pasquillus típusának első képviselőjére.[5] Az álnéven írott vers politikai és esztétikai értékelésére, valamint szerzője kilétének felderítésére azonban – tudtunkkal – ezidáig senki nem tett kísérletet.

A pasquillus írója közli a szereztetés pontos dátumát és helyét, de önmaga a titokzatos Bolygó János álnév mögé rejtőzik: *Anno 1608. 21. Januarii. Posonii, in domo Forintos-ház vocata, per Joannem Bolygo conscriptus.* A gúnyvers – amely az 1608. január 21-én megnyílt pozsonyi részgyűlés idején íródott, és sorra véve az ország főméltóságait, egy-egy négysoros versszakban dicséri, vagy pellengérre állítja őket – szerencsére sokkal többet elárul költőjéről.

A pasquillus, mint politikai karikatúra-album, szubjektív véleménysorozat, elsősorban az író által képviselt szemléletet jellemzi. Bisztray állapítja meg, hogy a szerző „Illésházynak, az 1608. évi országgyűlések politikai vezéregyéniségének környezetéhez tartozhatott, mert feltétlen elismeréssel magasztalja őt, míg a vele szemben álló katolikus főpapokat a legélesebben támadja". Bátran állíthatjuk, hogy a pasquillus nemcsak a megszólalásig hűen tükrözi az idős államférfi által képviselt rendi törekvéseket, hanem a műfaj alapvető sajátságából fakadó arrogáns-agitatív hangon Illésházy személyes politikáját szolgálja. Támadja a vele akkor egy táborban küzdő riválist, a lutheránus Thurzó Györgyöt, az óvatos ex-erdélyi fejedelemhez, „az isten anyaszentegyházának egyik nagy oszlopához",[6] a református Homonnay Bálinthoz pedig így szól: „Nincsen drágább köztünk az egy igaz hitnél". Véleményünk szerint ebből mégsem kell feltétlenül arra következtetnünk, hogy a szerző, maga is református, csupán annyi bizonyos, hogy valamelyik protestáns felekezethez tartozik. A kor nyelvhasználatában ugyanis többnyire a „pápista hittel" szembeállított „igaz hit" fogalma az általában vett protestantizmusra vonatkozott, míg az egyes felekezeteket a „vallás", „confessio" kifejezésekkel illették. Prágai András versében olvashatjuk a következő sorokat: „Por fövenyen épült, nedvességtől örült *Jesuitáknak hiti,/. . . Az igaz hit* penig mint az nap úgy fénlik minden nyomorúságban".[7]

[1] Köszönettel tartozom KOVÁCS Sándor Iván tanár úrnak, régi magyar irodalmi szemináriumvezetőmnek, aki felhívta a figyelmemet arra, hogy a vers feltehetőleg Rimay szerzeménye, valamint sok segítséget nyújtott a kutatómunkában is.

[2] RMKT XVII. 1. 392–96.

[3] Szepsi Laczkó Máté krónikája. 1624 körül. Marosvásárhely, Teleki könyvtár. Mikrofilmje: MTAK 319/IV.

[4] MIKÓ Imre: Erdélyi történelmi adatok. III. – továbbiakban ETA III.

[5] A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig. Szerk. KLANICZAY Tibor. Ezt a fejezetet STOLL Béla írta. Bp. 1964. 99.

[6] ETA III. 124.

[7] A kor történelmi, politikai, vallási viszonyairól átfogó képet ad BENDA Kálmán alapvető tanulmánya: Habsburg politika és rendi ellenállás a XVII. század elején. Történelmi Szemle, 1970. 404–427. – A Prágai-vers lelőhelye: RMKT XVII. 8. 9.

Az erdélyi politikusok jellemzése (16., 17., 25. strófák) arra enged következtetni, hogy ezeket a versszakokat csakis olyan valaki írhatta, aki már régóta jól ismeri és osztja Illésházynak Erdély jövőjéről alkotott nézeteit.[8] A költő ismeretségei nyilvánvalóan visszavezethetők a Bocskay-féle szabadságharc idejére, hiszen többeket az akkori események összefüggésében jellemez (6., 8., 25. strófák). Egyes versszakok bizalmas intonációja, egyszerű, közvetlen, baráti hangvétele közeli kapcsolatokat sejtet (21. illetve 4. strófa), ezzel együtt úgy érezzük, hogy a szerző elhatárolja magát a főrendektől, „az Uraktól", tehát egy alacsonyabb társadalmi réteghez tartozik (27. strófa). Végül a költemény belső, esztétikai kvalitásai Balassin iskolázott kiváló költőről, eszmerendszere pedig sztoikus, morál-központú világnézetről tanúskodik.

Különös tekintettel a vers sajátos művészi értékeire, a felsorolt tények alapján úgy véljük, hogy a pasquillust valószínűleg Illésházy titkára, a poézisben és a diplomáciában egyaránt jártas Rimay János írhatta. Lássuk hát, hogyan vonható egyre szorosabbra előbb a külső, történeti, majd a belső, szövegfilológiai bizonyítás hálója a sztregovai költő köré!

Közismert, hogy Rimay és Illésházy kapcsolata arra az időre nyúlik vissza, amikor a költő Bocskay ajtónállója volt, és mint belső titoknok közvetített a fejedelem és a lengyelországi bujdosásából hazatért főúr között. Hadd emlékezzünk meg itt arról is, hogy ő volt az első, aki a kassai udvarban az Illésházy vezette „békepárthoz" csatlakozott. Nagy László legújabb kutatásai rámutatnak, hogy ez a kapcsolat a Bocskay rejtélyes „mérgeztetése" és Káthay Mihály kancellár meggyilkolása körüli időkben, tehát 1606 végén és 1607 elején egyre szorosabbra fűződött.[9] A költőt és az akkor hatvanhat éves államférfit kölcsönös érdekek kapcsolták egymáshoz. Illésházynak szüksége volt a kassai „helyzetjelentésekre", Rimay pedig tudta, mert módjában állott tudni, hogy Likava urának csillaga felemelkedőben van. Nagy László meggyőzően érvel amellett, hogy a „háborús párti" Káthay meggyilkolására személyesen Illésházy adott parancsot Nyáry Pálnak és társainak. Utal rá, hogy az Illésházynak elkötelezett Rimay szintén tudott az összeesküvésről. Nem tartja azonban fontosnak kiemelni, hogy Illésházy Rimaynak írott levele, amelyet döntő bizonyítékként idéz,[10] valójában *válaszlevél* Rimay 1606. december 31-én kelt jelentésére, amelyben így ír: „Bánom pedig, hogy pennával nem írhatok mindazokról, amikről szükségesképpen beszélhetnék három vagy négy óráiglan Nagyságoddal, mert azokhoz képest Nagyságod is inkább tudná az közöttünk való közönséges jónak takargatásához magát szabni, mely közönséges jót, amint látom, Homonnay uram csak Nyáry urammal földoz. Ezeknek kell azért az Nagyságod jó tanácsa, hogy *amiben akadoznak, az Nagyságod tanácsával mehessenek által azon.*"[11]

„Igaz köz mondás az, hogy aki sárban esik, keveredetlen nem kél ki belőle."[12] Így vall magáról később a bűnbánó Rimay, aki egyelőre az 1607-es hajdúlázadás „zűrzavaros és bódult állapotában" veszélyeztetett egzisztenciáját igyekszik többfelől is biztosítani. Felajánlja szolgálatait a „békepárt" másik vezérének, Thurzó Györgynek is, de tudjuk, hogy csak György fia, Imre idejében kerül majd familiáris viszonyba a családdal.

[8] A Rákóczi Zsigmondról alkotott jellemrajz feltűnően megegyezik Borsos Tamás véleményével: „És ugyan azalatt tevék fejedelemmé az vén Rákóczi Zsigmondot, azki jámborul bírja vala az országot, csak hogy azmi kincse az országnak kezébe akadhat vala, azt Barna Istvántól, az komornyikától igen kiküldözi vala Magyarországba." BORSOS Tamás: Vásárhelytől a Fényes Portáig. Kiad. KOCZIÁNY László. Bukarest, 1972. 56.

[9] NAGY László: Káthay Mihály a magyar históriában. Valóság, 1976. 9. 93–108.

[10] IPOLYI Arnold. Rimay János államiratai és levelezése. Bp. 1887. 155.

[11] Rimay János összes művei. – továbbiakban Rimay ÖM – Kiad. ECKHARDT Sándor. Bp. 1955. 240. – Rimay be volt tehát avatva a gyilkosság tervébe, ahhoz azonban, hogy ismerte volna Bocskay halálának igazi okát, és nem hitt a mérgezés gyanújának, szó fér. Nagy László nem veszi figyelembe Rimay 1606. szept. 7-én kelt korábbi levelét (BENDA Kálmán: Rimay János levele Illésházy Istvánhoz. Itk 1969. 603–604.), valamint azt sem, hogy fent idézett levelében a költő arról ír, hogy a méreg „kolbász szabású hólyagocskákban kiütötte magát" a fejedelem hasán és vékonyán.

[12] Rimay ÖM 98.

A nyarat jobbára sztregovai otthonában tölti, ősszel azonban Illésházy oldalán egyre aktívabban részt vesz mind a vármegye, mind az országgyűlés politikai életében. Ott volt-e Rimay az 1608. évi január–februári részgyűlésen? Erre vonatkozóan az országgyűlési iratok éppúgy hallgatnak, mint a költő levelei. Rimay november 11-én a feltámadt hajdúktól reszkető losonci megyegyűlésen tartózkodik, 13-án írja Thurzónak, hogy az „úristen kegyelmességéből megfordítván csendeszségre ezt ez állapotunkot Nagyságodot megkeresem".[13] Itt tűnik el a szemünk elől, legközelebb csak márciusban, az érsekújvári tárgyalásokon látjuk viszont.[14]

A közben eltelt három hónapnyi időről az életrajzíró Ferenczi Zoltán a következőket mondja: „Most aztán Rimayt Illésházy mellett azok a mozgalmak foglalták le, melyek Mátyás trónrajutását és Rudolf kényszerű lemondását megelőzték."[15] Úgy véljük, hogy a likavai báró nagyvonalú kül- és belpolitikai tervének gyakorlati megvalósulása itt, ezen a január–februári részgyűlésen állt vagy bukott, ahol a magyarországi rendekre és személy szerint őrá nem kisebb feladat várt, mint „a szomszédos országok rendjeinek megnyerése Mátyás trónutódlásának biztosítása céljából".[16] Kemény csatákat kellett vívnia a hajthatatlan és konok császárpárti Forgách érsekkel is.[17] Nem kétséges, hogy győzelmének objektív feltételei megvoltak, önbizalomban sem volt nála hiány: Az aggályoskodó Erdődy Tamás bánt így nyugtatgatta: „Mit félsz, három napig semmivé teszem", ti. a császár hatalmát.[18] De szép számmal akadtak ellenségei is; „hűtlenségi perének" hullámai sohasem nyugodtak el véglegesen. Andreasith Mátyás ítélőmester még a koronázó gyűlésen sem átalotta nyíltan „hazaárulónak, bestelélek kurvafiának" nevezni.[19]

Illésházy ebben a helyzetben nem nélkülözhette egyetlen hűséges párthívét sem. Tudjuk, hogy az 1607. július 25-ére, a Rudolf által hirdetett gyűlésbe ő hívta Rimayt, bizonyítékunk van rá, hogy a költő meg is jelent akkor Pozsonyban.[20] A magyar rendek 1608. január 23-án kelt feliratában olvashatjuk, hogy a törökkel kötendő végleges béke céljából *még ebből a gyűlésből* követeket akartak küldeni Törökországba.[21] Mint ismeretes, a deputáció csak jóval később, az érsekújvári tárgyalások után (melyeken Rimay is részt vett), június 21-én indult el Komáromból. Az események jól követhető menetéből mégis arra következtethetünk, hogy Illésházy nem ajánlhatta volna Rimayt törökországi követnek, ha az nem tartózkodik mellette már *régóta*. A költő egyik Illésházyhoz írott levele világosítja meg a helyzetet: „Látván az Nagyságod szűnés nélkül való sok gondjait és az embereknek Nagyságodra való rohanását, noha majd *mindennap ott forgottam én is az Nagyságod háta* megett, abban azért az sok gondjaiban, átallottam Nagyságodot az én könyörgésemmel és szorgalmaztatásommal terhelnem."[22] Nézetünk szerint a levélnek ezen passzusa nemcsak a Komáromban együtt töltött időre, hanem általában, a portai követséget megelőző hónapokra vonatkozik.

Ezt a spekulációt támasztják alá legújabb filológiai adataink is. A Széchényi Könyvtárban őrzik Illésházy latin nyelvű kéziratos másolati könyvét, amelyben Pozsonyból, 1608 januárjától keltezett szövegeket találtunk – Rimay kézírásával.[23]

[13] Rimay ÖM 252. – KOMLOVSZKI Tibor mutatta ki (Rimay-adatok a bicsei levéltárból. ItK 1960. 483–86.), hogy a levél nem Illésházyhoz szól, mint azt Eckhardt Sándor hitte, hanem Thurzó Györgyhöz.

[14] FERENCZI Zoltán: Rimay János. Bp. 1911. 66.

[15] Uo. 66.

[16] WITTMAN Tibor: Az osztrák- Habsburg-hatalom válságos éveinek történetéhez. 1606–18. A. UnivSzeg Sectio Hist V. 1959. 18.

[17] SÖRÖS Pongrácz: Forgách Ferencz a bíboros. Száz 1901. 691–729.

[18] BENDA Kálmán idézi a soproni követek naplójából: i.m. 417.

[19] KÁROLYI Árpád: Illésházy István hűtlenségi pöre. Bp. 1883. 163.

[20] FERENCZI Z.: i.m. 65.

[21] A magyar rendek felirata a Magyar Országgyűlési Emlékek BENDA Kálmán által sajtó alá rendezett 1607–1608-as kötetében. (A továbbiakban MOE 1607-08.) A még kéziratban levő anyagot Benda Kálmán volt szíves rendelkezésünkre bocsátani.

[22] Rimay ÖM 275. – Buda, 1609. jan. 10. után.

[23] OSZK kézirattár. Fol. Lat. 2336.

Úgy érezzük, ezek az apró adatok együttesen elfogadhatóan bizonyítják Rimay megjelenését a januári gyűlésen. Vessünk most egy pillantást arra a tényezőre is, amely látszólag Rimay szerzősége ellen szól: hogyan magyarázhatjuk a Thurzó György elleni „támadást"? A költő nem pocskondiázza, mint Dóczyt, a „konkoly királyt", nem is szurkálgatja, mint Forgách Zsigmondot, hanem őszintén felháborodva pénzimádással vádolja:

Ha az Bál az isten mért nem követed azt,
Ha Magyar vagy miért nem szánod hazádat,
Kár hogy felejtetted el tennen magadat,
Jobb volna töltened az tennen kasodat.

A vádak persze nem alaptalanok. A köszvényes, állandó lábfájásról panaszkodó árvai nagyúr birtok- és pénzügyleteiről Forgáchék tudnának bővebben szólni.[24] Szolgái sem voltak megelégedve vele; a későbbi nádorrról panaszolja egyik csalódott híve, hogy

Palatinustól én jómat kívántam,
És oltalmamot ő általa vártam,
Szolgálatomat néki ajánlottam,
Mellyért ő tűle nyavalyát találtam.[25]

A mi szempontunkból csupán az kérdéses, hogy miért itt, saját pártján belül hangoztatják egyébként közismert gyengéit? A versszakok sorrendje megadja a választ. Thurzó közvetlenül Illésházy után „következik", pontosan úgy, mint Náprágyi Forgách és Szuhai után. A szembeállítás nyilvánvaló. Thurzót „Illésházytól – aki egyetlen nagy riválisa volt a nádori méltóságért folytatott harcban – inkább személyi ellentétek választották el, mint politikaiak" – írja Benda Kálmán.[26] Thurzó a lutheránus, Illésházy a református rendek élén állt. Bár való igaz, hogy 1608-ban kedvező körülmények mutatkoztak a két felekezet egyesítésére is,[27] mégsem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az országgyűlés fő kérdéséhez, ti. Rudolf lemondatásához különbözőképpen viszonyultak. Nem lehetetlen, hogy Mátyás főherceg (bár *most* Illésházyra volt szüksége) hosszú távon szívesebben barátkozott a toleránsabb, aulikus Thurzó nádorságának gondolatával. Azt bizonyosan tudta, hogy Illésházy adott esetben gondolkodás nélkül felhasználja őellene is a rendi felkelés fegyverét. (A szövetkezett rendek a magyarok tanácsára még júliusban, Sterbeholban Mátyás ellen is véd- és dacszövetséget kötöttek.) Úgy látszik, Rimaynak is választania kellett, és ő ésszerűen Illésházy mellett döntött. A levelek tanúsága szerint Thurzóval csak 1615-ben vette fel újra a kapcsolatot.[28]

Eddigi vizsgálódásaink célja egy olyan történetileg körülhatárolt *mező* létrehozása volt, amelyben pasquillusunk racionális és valóságos helyet tölthet be. Természetesen sok nevet sorakoztathatnánk fel

[24] Forgách Zsigmond írja Forgách Ferencnek 1608. febr. 8-án: „Illyen üdőt még nem hallottam vala, hogy ob rebellionem az emberek nem bűnhődnek, hanem előmennek, és az ki mentől nagyobb factiót indíthat, annál nagyobb respectus legyen reá, o tempora, o mores!... Én bizony úgy tartom, szinte ha Isten innen kiszabadít, mint Lót hogy Sodomából kiszabadította őt Isten, csak bánom azt, hogy az végek megtartásáért jószágomot elzálogosítám, és hatezer forintba vöttem el, immár ha pénzt nem küldenek, az is odavész. Ím Forgách Mihályé is, mint nyakamba vóna ok nekűl mód nekűl... Thurzó György nem tudom micsoda adiudicatiót vél personalis uramtól, hogy az egész jószágot bírhassa mindaddig míg az 6000 forint megleszen, ki ha úgy vóna, bizony súlyos vóna..." (MOE 1607–08.) Erre vonatkozóan Thurzó még januárban figyelmezteti nejét: „Forgách Mihálné asszonyom az pénzt megnyerte az Forgách uraktul, addig ki nem megyen az jószágbul, míg az ő pénze meg nem lészen." (Thurzó György levelei nejéhez. Bp. 1876. II. 211.)

[25] RMKT XVII. 1.444.

[26] I.m. 417.

[27] Lásd: IPOLYI Arnold: Veresmarti Mihály élete és munkái. Bp. 1875. 199–200.

[28] Rimay ÖM 335.

a szerzőség gyanújába keverhetők lajstromán, de meggyőződésünk szerint – Rimayn kívül – nem ismerünk még egy költőt, akire a dolgozatunk elején számba vett adatok kivétel nélkül ráillenének, aki *akkor* és *ott* ezt a gúnyverset *így* megírhatta volna. Ott volt tehát a költő a pozsonyi országgyűlésen, és mint Illésházy belső embere, nemcsak diplomataként, hanem költőként is az ő politikáját támogatta. Bizonyára Rimay is nagy reményeket fűzött a gyűléshez, „tudván azt, hogy jobb mindenkor az kegyességnek és az engedelmes tűrésnek excessusában peccálni, hogy nem mint az kegyetlenségnek hirtelenségével élni."[29]

A Forintos-házban szállt meg, amely Bisztray Gyula állításával ellentétben nem azonos a Landhaus azóta elpusztult épületével, hanem egy szép reneszánsz polgárház, és ma is áll a Nálepková utca 16. szám alatt. Forintos János neve többször is szerepel a korabeli összeírásokban; 1608-ban 1350 aranyra becsülték a házát. Balra, nem messze tőle Illésházynak, jobbra, az akkori Ventur utcában (ma: Jiráskova utca) a Thurzóknak volt szép palotájuk. A kiugró reneszánsz faszád fölötti ablakokból a Langegasséra láthatott a szoba lakója. Láthatta, hogyan vonultak a rendek a csikorgó hidegben a Lőrinckapu utcai Diéta épülete felé.[30]

Rimay költészetének stílussajátosságai a pasquillus szövegében

Irodalomtörténeti kézikönyvünk a XVII. század eleji pasquillusokat, köztük a Bolygó János-féle gúnyverset is „művészi szempontból jelentékteleneknek, az irodalmi élet afféle hulladékainak" tartja.[31] Ez a nézet nagyjából megfelel a század első felének kritikai irodalmában kialakult felfogásnak, bár meg kell jegyeznünk, hogy ekkor még felfigyeltek a pasquillusok érdekes és értékes erkölcsi tartalmára, szerzőik sajátos morális attitűdjére.[32] Ezzel sikerült megvilágítaniuk a kor politikai költészete és tárgya, a politikum közti viszony egyik alapvető jellegzetességét. Hiszen valóban képtelenség lenne a verset önmagában-álló esztétikai produktumnak tekinteni, de nem is tartja annak senki. *Irodalmi* értéket tulajdonítunk neki, és ennek mértéke nem lehet más, mint amiből sarjadt, de amitől elválaszthatatlan, a heterogén történelmi-társadalmi gyakorlat. A pasquillus jelenléte ebben a mozgásban mindig morális odafordulást és cselekvésre-késztetést is jelent.[33]

A továbbiakban nem kívánunk vitába szállni a kézikönyv megjegyzéseivel, de mikor megkíséreljük kijelölni pasquillusunk helyét a kor egyik legkitűnőbb költőjének életművében, akkor rámutatunk a gúnyvers és Rimay stílusát összekapcsoló közös „művészi" értékekre is.

[29] Idézet Rimaynak Bocskay fejedelem nevében írott leveléből, amelyet ECKHARDT Sándor közöl: Bocskay és Rimay. ItK 1959. 478–80.

[30] A Forintos-házra voantkozó adatokat Jean-Claude BALÁŽ kéziratos topográfiai tanulmányaiból vettük: Nálepková ulica. 372., Historická topografia mesta Bratislavy. OD. R. 1601–1781. 30. Itt mondok köszönetet dr. Vendelin JANKOVIČ-nak, a Szlovák Műemlékvédelmi Hivatal kutatójának, aki a forrásmunkákat rendlekezésünkre bocsátotta.

[31] A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig. I. h.

[32] TÉGLÁS J. Béla: A történeti pasquillus a magyar irodalomban. Szeged, 1928. 10., 26. – Jól jellemzi Téglás véleményét a következő idézet: „Gúnyverseink nagyrésze nem tisztán az elcelődő gúnyolódást, a könnyelmű nevetségessétevést szolgálja, hanem mindig rejtőzik benne valami komolyság, hazafiúi gond stb., mely akár a vérig menő féltékenykedési harcban, akár a pusztulást, züllést, a kipellengérezés fegyverével megállítani akaró hazafi keserű gúnyjában nyilatkozik is meg, de mindig előtűnik s árnyként borong a pasquillus felett." (I. m. 10.)

[33] A pasquillus tartalmi és műfaji meghatározását illetően VARGA Imrével értünk egyet, aki a következőket írja: „A pasquillus olyan gúnyvers, melynek létrehozója az alkalomszerűség, célja az irányzatosság. Hátterében mindig ott találunk valamilyen indulatot, érzelmi telítettséget, mely a támadás lírai alapját szolgáltatja. Bár vannak a műfajnak epikus jellegű hajtásai, a pasquillus műnemét tekintve *lírai* alkotás. A valódi vagy vélt sérelmet, bűnt, aljasságot, hibát, ferdeséget ostorozva vagy védelmezve, ritkán tárgyilagosan, legtöbbször elfogultan szól egyénekről vagy közösségekről. Célba vesz világi és egyházi vezetőket, a személyeken túlmenően intézményeket, törekvéseket. Céljainak megfelelően nemcsak bírál és fedd, hanem ócsárol, sokszor becsmérel, rágalmaz is." (A nemesi verses pasquillus. Szentpáli Ferenc. ItK 1963. 287–302.)

Bóta László tanulmányában, amelyben a Madách–Rímay-kódexek 15 szerelmes énekéről sikerült bebizonyítania Rimay szerzőségét, a következőket olvashatjuk: „Rimay költői stílusának legjellemzőbb vonása a szemléletesség, a tömörség és a rímlehetőségeknek már-már a modorosságig erőltetett játékos túlhajtása. A szép stílusnak, de tágabb értelemben a manierista költői stílusnak is, ezeket a követelményeit Rimay egyrészt a képes kifejezések (szóképek) gyakori alkalmazása mellett naturalisztikusan érzékletes képi hatású igéivel, másrészt... az alliterációk és a belső rímek változatos alkalmazásával éri el."[34] Mi is ezeket a jellegzetesen „rimays" stílussajátosságokat keressük a pasquillus anyagában, szókészletében, képalkotási módjában, majd pedig kitérünk néhány tartalmi-kompozíciós párhuzamra is.

Alliterációk és rímek: Rimay költészetében nagy szerepet játszanak a különféle alliterációk és belső rímek. Gyakran találkozunk a szótöveket egymás mellé „dobbantó", tagoló funkciójú alliterációval („*V*idámb minden *v*irág"), valamint a mássalhangzók zenei hatást keltő „rajzásával" („S *k*i mint *k*épében szép, *k*edvem is vele ép *l*enne je*l*en*l*étével"[35]

A pasquillus szerzője szintén sűrűn él az alliterációs lehetőségekkel.

Tagoló alliteráció: „*H*allom hogy az *H*ajdúk most fel támadtanak"

„Mássalhangzórajzás":

*M*íg a Duna vízben *h*arcsák s *h*alak úsznak,
*M*íg a virágokról *m*éhek *m*ézet szívnak,
*M*ind addig *M*agyarok téged *m*agasztalnak.

A gúnyvers szóvégi rímeinek színvonala és kidolgozása igen változatos képet mutat. Ennek ellenére találhatunk olyan rímsorozatokat, amelyek, minthogy Rimay költői gyakorlatában szervesült jegyekről van szó, minden kommentár nélkül bizonyítják szerzőségét. A Varkucz Györgyről írott strófában még a rímszók sorrendje is azonos a KÁTAJ MÁRIA-MAGDOLNA NEVÉRE írott költemény 6. versszakának rímhármasaéval:

Hol amaz kabogyás Naphesbeli Varkucz,
Ki mint sörtés marha förtőben hever s *úsz,*
Hallom Szalontára igen jó *kalaúz,*
Nyomorult jobbágyon nagy sok adót von s *húz.*

Mint habzó tengeren
Melly veszett gállya úsz,
Kit nem igazgathat
Sem kormány, *Kalaúz,*
Csak szél hajtogatja,
S egy hal is félre *húz*[36]

Hasonló párhuzamot vonhatunk a Thurzó Kristófról írott szakasz és Rimay oly sokat emlegetett *szelence-kemence* rímei[37] között is:

Uram Thurzó Kristóf micsoda az Mise,
Mint mercuriommal meg töltött *szelence,*
Higgyed hogy keserves leszen az gyümölcse,
Tudod-é számodra gyúlt föl egy *kemence.*

[34] BÓTA László: A Madách–Rimay-kódex szerelmes versei. ItK 1967. 19.
[35] Vö.: LÁSZLÓ Zsigmond: A rím varázsa. Bp. 1972. 43., 47.
[36] Rimay ÖM 86. 1.
[37] Rimay ÖM 56. 1.

Igehalmozás: Fel kell figyelnünk a szövegben az igehalmozások stílusmeghatározó szerepére. „Rimay, akárcsak mestere, a Magyar Amphion, nagy rutinnal csillogtatja ezeket a nyelvi szépségeket" – írja Bóta László.[38]

Balassi: „Kiktől javokot, boldogságokot *reménlik és várják*"
Rimay: „Rossz szerencséjében ez jobbot *vár s remél*"; valamint *szépít s áld; fogy vész; bízz és hagyj; szabj és rendelj*;

Veszti, tompítja,
Töri és rontja
Kopiáját, kardját[39]

Feltűnőek a hasonlóságok. Az utóbbi igepár egymás mellett fordul elő pasquillusunkban is: „Ha Istenről hallgat, nagyobbra is viszi,/ Ha penig el hódol meg *rontja és töri*." Egyéb igepárok a gúnyversben: *hever s úsz; von s húz; hagyom s parancsolom.*

Szóhasonlítások: Érdemes néhány szót szólni a gúnyvers azon jellegzetes szavairól, összetételeiről és grammatikai fordulatairól, amelyek ugyan Rimaynál különböző szövegösszefüggésekben jelennek meg, mégis a költő nyelvhasználatára jellemző kifejezésekként értékelhetjük őket.

Ilyenek például a manierista irodalomban közkedvelt bibliai szimbólumok, a *bojtorján* és a *konkoly.* A pasquillusban a következőképpen fordulnak elő: *Bojtorján* nem terem soha édes szőlőt", valamint „Ó átkozott *konkoly* az szép búza között", azaz Dóczy András, a „konkoly király".

A *Keresztyén Seneca* fordítójánál, Kéri Sámuelnél láthatjuk e két szimbólum jelentéstani összetartozását. A derék literátor úgy válogatja össze könyvének fejezeteit „Senecának írásiból, mint valami szép virágok és búzaszemek az *bojtorján és konkoly* közül ki-választván és öszveszedettetvén, e kis kévécskébe köttettek."[40] Tulajdonképpen Petki János is hasonló értelemben szól az országpusztítókról, fohászkodván: „Rettenetes nagy vér ontás szűnjék meg közöttünk, / Az ördögnek sok konkolya már ne legyen köztünk."[41]

Rimay nyelvhasználatában pedig mindennapos volt a *„megkonkolyosodott népek"* bírálata,[42] egyik versében talán éppen Dóczy Andrásra gondolva írja: „Nézi ezt mind Isten, és igen jól látja, / De bizonyos okért magát tartóztattya; hertelen a' *konkolyt* ő ki nem gyomlállya."[43]

Rimay tervezett Balassi-kiadásának egyik legfontosabb célkitűzése lett volna megtisztítani a mester műveit a „reájok ragadott *bojtorjánjoktul*".[44]

Venus, Balassi pártfogója Rimay számára szintén csak „fajtalan hús, csipkébül tekert gúzs, elméknek *bojtorjánja*".[45]

Ugyancsak a Balassi-előszóban találkozunk a pasquillus másik gyümölcs-hasonlatával („Csipke fán sem láttunk jó ízű gyümölcsöt") rokonítható *kökény-cseresznye* hasonlattal is: a háromszáz évvel azelőtti magyar költészet *„savanyú fekete kökénye* sem lehetne ennek az szép pirossággal gyönyörködtető... teljes magyarságú *megért édes cseresznyének*", azaz Balassi költészetének.[46]

[38] BÓTA László: i.m. 14. 1.
[39] Rimay ÖM 85. 1.
[40] Lásd: TURÓCZI-TROSTLER József: Keresztény Seneca. Magyar irodalom–Világirodalom. Bp. 1961. II. 185.
[41] RMKT XVII. 1. 308.
[42] Rimay ÖM 232. l.
Rimay ÖM 199.
[44] Rimay ÖM 42.
[45] Rimay ÖM 57.
[46] Rimay ÖM 42. – Vö.: KOLTAY-KASTNER Jenő: Rimay Balassi-előszava. EPhK 1948. 87–91.

Rimays szavak, kifejezések még a gúnyversben az *úsz* (egyes sz. 3. sz.), *peng, arcul csapdos, ország oltalmaz* igék, valamint a *sold* és a *förtő* főnevek.

Lírai képalkotás: Folytathatnánk tovább a szóhasonlításokat, szaporíthatnánk a párhuzamos helyek számát, de úgy véljük, hogy ezen formális egyezéseknek Rimay szerzőségét illetően csak részleges bizonyító erejük van. Emberközelbe hozzák azonban a költőt komplex költői képei, amelyek jelen esetben az egyediség és a lírai típus legfőbb hordozói.

A pasquillus legszebb versszaka: Illésházy István magasztalása.

Míg az nagy hegyekön vad kanok sétálnak,
Míg az Duna vízben harcsák s halak úsznak,
Míg az virágokról méhek mézet szívnak,
Mind addig Magyarok téged magasztalnak.

A mesterien komponált, természeti képekben gazdag strófában az örökké zengő dicséret végtelen idejét a létező világ tág dimenzióiba vetíti a szerző; az állati lényekkel benépesült tér mindig-jelenvaló dinamikus léte a jó hír és név örök fennmaradásának záloga. Ebben a tér-, idő- és természetszemléletben nem nehéz felismernünk a psalmusok antropomorf világlátását. A CXLVIII. zsoltár univerzális képei átfogják az egész „teremtett világot", melynek lakói, halak, vadak és szárnyas állatok egyetlen hatalmas kórusban dicsérik istent kezébe helyezve kezéből vett létezésüket. Ahogyan egy XVIII. századi Arndt-fordításban olvashatjuk: „... az embernek elméje egy szempillantásban megfogja az eget és a földet. A napnak ugyan olly hamar futása vagyon, hogy ő, a nagy eget, huszonnégy óra alatt környül futja; az ember elméje pedig, egy szempillantásban meg-cselekszi azt, és minden teremtett állatokat meg-fog gondolatjával."[47]

A tér hármas tagolása és benépesítése a XVI. századi zsoltárfordításokban még nem válik szerkezetileg is nyilvánvalóvá:

Áz hegyek völgyek és minden termő fák, és az nagy Cédrus erdeinek fái.
Vadak és minden oktalan állatok, az *csúszó mászó* és *szárnyas állatok.*[48]

Szenci Molnárnál és Balassinál viszont már jól elkülönülnek a hegyek és völgyek, tengerek és vizek, valamint a levegőég lakói, mélység és magasság harmonikusan fogják közre a világba helyezett embert:

Szenci Molnár Albert:

Ti *Cethalak,* és *mélységek,*
Az Ur Istent dicsérjétek...
Ti *hegyek, halmok és völgyek,*
Nagy cédrusfák és egyebek,
Szeléd *barmok, fene vadak,*
Földi férgek és *madarak*[49]

[47] Az igaz keresztyénségről írott négy könyv. A kiadás VÁZSONYI Márton, SZENICEI BÁRÁNY György és SARTORIUS SZABÓ János együttes munkája. Jéna, 1741. 860.

[48] A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséretek. Várad, 1566. (Váradi ék. BHA IX. A fakszimile szövegét gondozta VARJAS Béla.) 107.

[49] RMKT XVII. 6. 332.

Balassi Bálint:

*Föld*nek kereksége minden *állatok*kal
*Viz*ben való *halak tengeri csudák*kal
Az Urat örökké áldjátok szótokkal!
Tenger mély örvényi, mennydörgés s villámlás,
Eső, hó, szél és vész, háború, csattogás,
Hegyek völgyek s nyárban fejérlő sok havas. . .[50]

Tudjuk, hogy ez a világkép Balassi költészetében a legletisztultabb, „hiánytalan formai magyarázatra törekvő"[51] kompozíciókban inkarnálódott, s Rimay kapta örökül a megformálásnak *ezt* a módszerét, melynek tanulsága felsejlik költészetében akkor is, mikor a formákat teremtő világkép már összeomlott:

Halál életet ront, bús szív víg kedvet bont,
Zápor *nagy hegyek*et, szél nagy tőkéket ont,
Vadak és madarak,
Vízben lakó halak változtatnak helyt s hont.[52]

A pasquillus szerzője ugyanazzal a „túlzó" logikával támasztja alá patrónusa dicséretét, amivel (negatíve) Balassi bizonygatja végtelen szerelmét:

„En szerelmemnek akkor leszen vége, mikor a folyó vizek
Visszafolyók lesznek s mindenfelé hegyek árkokká lönni kezdnek"[53].

Az Illésházy-versszak konkrét alkotóelemei, a *halak,* harcsák, valamint *mézet* szívó méhek sajátosan Rimayra valló képek: „Ezer ékes alak, mint *vizekben halak, úsz* ő reménysége". Ugyanígy a „világnak *méze*", „sok *méz*es javak", „méreg és *méz*" fordulatok általánosak Rimay költészetében.

Közismertek Balassi költői képei, melyekben szerelem lángjában égő lelkét a szalamandrához,[54] a leppentőcskéhez, Fulgosius szarvasbogaraihoz hasonlítja, „kik láng között járnak, szárnyon szépen repűlnek / S nem csak meg nem égnek, de ottan elvesznek, mihent lángból kikelnek".[55] Természetesen „vele érez" hű tanítványa is,

Tudván, hogy még *élek,*
éjjel-nappal *égek*
szerelemnek *lángjával*[56]

Engem hát szerelmem
ki *tüzében nevelt*
Nem csudálhatom e hogy
lángja el nem nyelt[57]

[50] Balassi Bálint összes művei I. – továbbiakban Balassi ÖM – Kiad. ECKHARDT Sándor. Bp. 1951. 139.
[51] Heinrich WÖLFFLIN: Művészettörténeti alapfogalmak. Ford.: Mándy Stefánia. Bp. 1969. 201.
[52] Rimay ÖM 67.
[53] ECKHARDT Sándor: Poeta doctus. = Balassi-tanulmányok. Kiad. KOMLOVSZKI Tibor. Bp. 1972. 163.
[54] ECKHARDT Sándor: Középkori természetszemlélet a magyar költészetben. Uo. 298.
[55] Balassi ÖM I. 114. – Ezt a képet Justus Lipsiusnál is megtaláljuk: RMPE 2. Laskai János válogatott művei. Kiad. Tarnóc Márton. Bp. 19. 131.
[56] Rimay ÖM 53.
[57] BŐTA László: I. m. 175.

Legalább ennyire kellett ismernie a képet a pasquillus költőjének is, csak így alkothatta meg a helytállás és a hazaszeretet szép allegóriáját:

NÁDASDI TAMÁS
Ha szintén az halál árnyékában megyek,
Velem vagyon Isten senkitől sem félök,
Tűz láng közepiben bátorsággal élök,
Mert mennyből Istentől segedelmet vészek.

Erkölcsi ítéletek: A XVII. század politikai költészetében a vallás, a morál és a politikum összefonódottsága révén az ember összetett „erkölcsi természetéből" levezethető ítéletek mindig heterogén tartalmúak. Így – habár a pasquillusban sehol sem tapasztalható a költői ihlet és a mesterségbeli intelligencia abszolút harmóniája – mégis fel kell figyelnünk azokra a különös, a költő eszmeiségére jellemző értékítéletekre, amelyekben a vallásos *hit,* az erkölcsi *gondolat* és a politikai *cselekvés* együtt, egymásban jutnak kifejezésre. Ezek az ítéletek olykor tiszta formában, sajátos, szentenciaszerű megfogalmazásban hangzanak el, ezért mód nyílik különálló vizsgálatukra is.

HOMONNAI BÁLINT
Nincsen drágább köztünk az egy igaz hitnél, (hit)
Ez mellett nincsen jobb az jó egyességnél, (politikum)
Szeléddséggel elegy tökélletességnél, (morál)
Vigyázás, józanság, tűrés, szenyvedésnél.

E remekbe szabott versszak hármas tagolású szerkezetében jól elkülöníthetők a fent említett tartalmi összetevők. A kompozícióban nyilvánvaló arányeltolódást észlelhetünk a morális elem javára, tehát a szakasz retorikus, célzatos jellege éppen a belső, logikai szervezettség szintjén kerül túlsúlyba. E csillogó, díszes fogalom-láncban a lipsiusi sztoikus erkölcsbölcselet *alapkategóriáira* ismerünk. Ezek a fogalmak az újsztoicizmus magyarországi híveinek nyelvhasználatában gyakran előforduló, ismétlődő elemek voltak ugyan, de csoportosításuk és lírai megformáltságuk a költő egyéni stíluseszközei közé sorolható.

„Kiváltképpen való a *tűrés szenvedés*" – mondja Justus Lipsius. „Igen szép dolog azt elszenvedni, a mit meg nem jobbíthatsz."[58] Az állhatatos tűrés-szenvedés a *késő reneszánsz* Balassitól Zrínyi barokk költészetéig fontos és sűrűn hangoztatott vallási-erkölcsi, politikai, sőt katonai erény! „Az *szenvedést, tűrést* mondám hogy viselném" – így kesereg Balassi egyik szerelmes énekében.[59] Zrínyi szerint viszont vitézi virtus a *constantia* „mind jó s mind rossz szerencsékben".[60]

Pasquillusunk szereztetésének idején Magyarországon a sztoikus-manierista költészet legkiemelkedőbb művelője Rimay volt. Klaniczay Tiborral szólva „a sztoikus constantia jegyében találta meg Rimay saját önálló hangját, s ezután már verseinek tárgya is többnyire a *tűrés,* a világ csábításaival, szirénhangjaival szembeni ellenállás, a hatalmaskodók ellenében, a csendes *szenvedés* vállalása."[61]

Ily nagy háborumban te, én lelkem, úszván, ne kesergessed magad;
Tűrj mindent békével, csendes *szenvedéssel* míg Isten kiment s ragad."[62]

[58] RMPE 2. i. m. 175.
[59] Balassi ÖM I. 96.
[60] Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból. I. Szerk. BARTA János és KLANICZAY Tibor. Bp. 1952. 770. – Zrínyi és Lipsius kapcsolatához lásd: KLANICZAY Tibor: Zrínyi Miklós. Bp. 1964. 242., 377., 609.
[61] KLANICZAY Tibor: A németalföldi humanizmus és a magyar reneszánsz költészet. = A múlt nagy korszakai. Bp. 1973. 211.
[62] Rímay ÖM 77.

Nem vitatható, hogy ez a két szó egymás mellett: Tűrés és Szenvedés, nála fordul elő a legtöbbször. Lássuk tehát pasquillusunk „Erényeit" Rimay költészetének tükrében!

Szelédség: „A tűrésnek, szenvedésnek olaját pediglen az alázatosságnak és *szelígység*nek híg kútjából meríthetjük".[63]

Tökélletesség: „Krisztus érdemének *tökélletességét*. . .
az *mi* érdemünknek *tökélletlenség*ével. . .
öszve ne keverjük".[64]

Vigyázás: „Adj fént én szememnek,
*Vigyázás*t szívemnek"[65]

Józanság: „Az *Józanság* is itt üli az ő hellyét,
Szemérmetességgel födözgeti mellyét"[66]

Tűrés-Szenvedés: „A jóságos fő cselekedetek, melyek deák nyelven Virtusoknak hívattatnak, úgy mint Hit, Reménység, Szeretet, Igasság, Okosság, Józanság, Nyájasság, Mértékletesség, Erősség, *Tűrés és Szenvedés*".[67]

Anélkül, hogy célul tűznénk ki e sztoikus kategóriák eszmetörténeti gyökereinek felkutatását, hadd utaljunk bibliai hátterükre, mint ahogy ezt teszi a *Váradi énekeskönyv* névtelen szerzője, valamint Balassi Bálint is:

Csak kell minekünk szüntelen *vigyáznunk*,
és az Istennek szívből könyöregnünk,
mint meg mondotta *szent Pál* jó doctorunk
azt kell mívelnünk.[68]

(Váradi ék.)

„Annak okáért *tűrj és szenvedj*, és az *Szent Jóbbal* mondjad együtt: Az mint az Istennek tetszett, úgy lött".[69]

(Beteg lelkeknek való füves kertecske)

A gúnyvers erkölcsi ítéletei egy humanista-protestáns költő eszmei-vallási nézeteit dokumentálják, aki – akárcsak Rimay – megbélyegzi a „feslött erkölcsű", magamutogató, „saját kasukat töltögető" pénzimádó szerencsefiakat, de dicséri a csendesen tűrőket és az állhatatosokat, mint például Czobor Mihályt, aki „Kevés *értékével* hazájának *szolgál*, / Régi bujdosással mostan neki *használ*". Ezt olvashatjuk – szinte szó szerint – Rimaynál is:

Az te szent Fiadért
Láss engem is olly jóval,
Szolgálhassak néki
Értékkel és *haszonnal*[70]

[63] Rimay ÖM 61.
[64] Rimay ÖM 102.
[65] Rimay ÖM 114.
[66] Rimay ÖM. 138.
[67] Rimay ÖM 140.
[68] Váradi ék. 111.
[69] Balassi ÖM II. 10.
[70] Rimay ÖM 12.

Kiúttalan útvesztőbe lépünk, mikor az álnév „megfejtésével" igyekszünk közelíteni a pasquillus szerzőjéhez, hiszen egyetlen szó önmagában nem igazíthat el bennünket. Ez esetben szorosabb értelemben vett „belső" bizonyításról nem eshet szó. Nyilvánvaló, hogy nem a kor szokásos anagrammás álnév-típusával,[71] hanem szabad költői névválasztással állunk szemben. Csupán úgy végezhetünk most filológiai vizsgálatot, ha feltételezzük, hogy a név, mint introspekció, valamilyen értékítéletet tartalmaz, vagyis a névválasztást a költői önértékelő magatartással rokon egyszeri és tömör *önkifejezésként* fogjuk fel. Ennek alapján több-kevesebb joggal régi költészetünk anyagában kereshetjük a magában álló álnév „szövegösszefüggéseit".

A *bolyog, bolygás, bolygó* szavak a régiségben nem tartoztak a leggyakoribbak közé, egynéhányszor mégis előfordulnak lírai emlékeinkben.[72] Legelőször az érdekel bennünket, hogyan használják, alkalmazzák a XVI–XVII. századi szerzők ezeket a szavakat? A korabeli szótárak tanúsága szerint jelentésük nem sokban tér el a maitól; a *bolygó* az *errabundus*, tehát a *tévelygő, bujdosó* megfelelője.[73] Ha lírai szövegkörnyezetben vizsgáljuk ezt a szót, kitűnik, hogy már korai költészetünkben karakterisztikus, hangulatfestő jellege van, ugyanakkor az ember belső állapotára vonatkoztatható értéktartalommal is bír. Érvényes ez az állításunk akkor is, ha konkrét cselekvés „leírására" használja a szót a szerző:

> Történék hogy ismég esék gyilkosságba,
> Melyért következék néki budosása.
> *Bolyog* és búdosik, mégyen jó Budára,
> Csakhamar béjuta Pestnek városába.[74]

Ezzel ellentétben, ha teljesen átvitt értelemben alkalmazzák, akkor sem veszít mozgalmasságából, megjelenítő erejéből:

> Nem tudjuk immár, mely felé hajoljunk,
> Urak, miattatok mind *bolygóban vagyunk*[75]
>
> (Szkhárosi)

> *„Bolygó* az ember elméje"[76]
>
> (Bornemisza)

A XVI. század lírájából már olyan példákat idézhetünk, amelyekben bekövetkezett a két jelentésárnyalat képi szintézise. Bogáti Fazekas Miklósnál a szó a „zsidó nemzet" sorsának absztrakciójává, általános érvényű megjelenítésévé válik. „Vezér nélkül, setét országban *bolyga*" – írja az *Énekek énekéb*en.[77]

[71] Lásd pl.: RMKT XVII. 8. 215.
[72] SZARVAS–SIMONYI: Magyar Nyelvtörténeti Szótár. Bp. 1890. 275–76.
[73] Uo.
[74] RMKT 4. 243. – Hasonló példát találunk Tinódinál is: „Mikor hír lőn ebben az olaszoknak, / Fegyverközve tétova ők *bolyog*nak". RMKT 3. 324.
[75] SZKHÁROSI: Az Fejedelemségről. Szöveggyűjtemény I. I. m. 261.
[76] Bornemisza Péter: Prédikációk. 259. (A Nyelvtörténeti Szótár adata.)
[77] BOGÁTI FAZEKAS Miklós: Énekek Éneke. Szöveggyűjtemény I. I. m. 530. – Lásd még: SCHEIBER Sándor: Bolygó zsidó – örök zsidó. = Folklór és tárgytörténet. Bp. 1974. I. 168–171.

Talán ez a tartalmi és funkcióbeli kettősség az oka annak, hogy Balassi, a szüntelen bujdosó, „széllel *bolgó*"[78] „szarándok" is szívesen használja a szót. Fontos helye van néhány igen szép, dinamikus költői képében:

Mi haszon énnekem hegyeken völgyeken bujdosva nyavajognom,
Szörnyű havasokon fene párduc módon kietlenben *bolyognom*[79]

Láthatjuk, hogy Balassi saját belső nyugtalanságát, „Cupidoval űzetett" „szűvének gyötrelmét" oldja fel e tétova mozgásban, tehát elsősorban konkrét lelkiállapotot érzékeltet:

Kiáltok, csak *bolgok*, mint megszélhüdt ember,
Mert belől égek, mint tűzben száraz kender[80]

A mestere „emlékezetét mindenütt hordozó" fiatal Rimay János szintén hasonló értelemben használja a *bolyog* igét Balassitól átvett szép gerlice-hasonlatában.[81].

Az madár is kínt vall, ha társa elvész hal, nincs öröme csak *bolyog*[82].

A XVIII. század elejének költői termésében Rimaynál bukkanunk rá legtöbbször a *bolyog, bolygás, bolygó* szavakra, ugyanakkor nem kerülheti el a figyelmünket az sem, hogy a költő csaknem mindig *ugyanabban* a képben alkalmazza. Ennek a képnek, az „igaz ösvénről" letért eltévelyedett századik juh bibliai allegóriájának Rimay vallásos lírájában központi jelentősége van.

Figyelembe kell vennünk azonban azt is, hogy példánk azok közé a jellegzetes hasonlatok közé tartozik, amelyek a régiségben – Eckhardt Sándorral szólva – „a közösség nyelvkincséhez tartoznak, a közösség állandó kifejezései, általános gondolatképletek kijegecesedései."[83] Az Atya–fiú viszony mellett a kor jellegzetes és igen változatos formában jelentkező vallásos képi reflexiója a Pásztor–juh vagy Pásztor–nyáj viszony nyelvi, öntudati beidegződése. Már a *Váradi énekeskönyv* névtelen énekköltője is ekképp könyörög: „Csak fohászkodom én édes Uram mint Istenemhez kegyes Atyámhoz édes meg váltómhoz, hogy légy kegyelmes szegény juhodhoz meg térült bűnöshöz."[84]

Ha azonban tovább vizsgáljuk a kép *lírai* változatait, megállapíthatjuk, hogy a költők gyakran az *eredeti* bibliai allegória[85] differenciált feldolgozását adják. Egy XVII. századi ének ismeretlen szerzője már sajátos költői tartalommal telíti a hasonlatot:

Áldd meg uram utainkat, igazgass magunkat, tekints szükségünket,
Mert nálad nekül, mint az nap nekül, csak búdosunk mint juhok pásztor nekül.[86]

A kiváló biblikus műveltségű Rimay János a végsőkig kiaknázza a képben rejlő tartalmi-asszociációs lehetőségeket. Nagy megjelenítőerejű költői hasonlattá formálja, amely olykor az egész verset átfogó,

[78] Balassi Bálint összes versei, Szép magyar comoediája és levelezése. A szövegeket gondozta: STOLL Béla. Bp. 1974. 219. – Uo. még: „. . . már tíz esztendeje, az, mint mondám, hogy itt *bolgok*." 184.

[79] Balassi ÖM I. 107.

[80] Balassi ÖM I. 127. – A *bolygok* szó a Stoll-féle kiad. alapján javítva. Balassinál általában: *bolgok*.

[81] ECKHARDT Sándor: Középkori természetszemlélet a magyar költészetben. = I. m. 301–308.

[82] Rimay ÖM 53.

[83] ECKHARDT Sándor: A régi magyar költők képei. = I. m. 316.

[84] Váradi ék. 20.

[85] „Mit gondoltok? Ha valamely embernek száz juha van, és egy azok közül eltévelyedik: vajjon a kilencvenkilencet nem hagyja-é ott, és a hegyekre menvén nem keresi-é azt, amelyik eltévelyedett?" Máté 18,12. Lásd még: Lukács 15,4 (Károlyi Gáspár ford.)

ellentétektől feszülő manierista allegóriává, *concettóvá* duzzad. (Pl. *Oh ki későn futok lelkem orvosához...; Oh kegyelmes Isten nézz szépen...*) Ezekben a versekben és tartalmi kivonataikban gyakran jelenik meg a *bolygó juh* képe mint a költői szubjektumra vonatkoztatott szimbólum, önkifejezés:

Im éltem Istentül eltávozott s hóldult,
Bolygó rühes juh-kint nagy pusztára szorult...

Krisztus igaz pásztor, Istennek szent fia,
Juhod seregének te tudod hány híja?
Kilencvenkilencnek valjon századikja,
Nemde én vagyok-é mentül rosszabbikja? [87]

Rimay „poenitentia tartó" istenes énekeiben az eltévelyedett bolygó juh hasonlata sajátos bibliai képlátással válhat átvezető híddá „lelkünk fojtogató örvényéből az Úr Istennek sok igéretivel ajánlott szabadítást hozható, orvosló s gyógyító kegyelméhez".[88] Balassi konkrét lelkiállapotot kifejező jelzőjét tehát Rimay egy teljes élethelyzetet átfogó hasonlatban hasznája fel. A költő érdekes vallásos logikája – természetesen az isteni providencia egyenes folyományaként – mind a bűnbesüllyedés, mind a felemelkedés okaként a bolygó-létet nevezi meg, amelyet magáénak érez minden időben:

Erőtelenné
És éptelenné
Bolygás miatt löttem,
Néked sok vétket
S rossz engedelmet
Törvényednek töttem.[89]

A sok „titkos rejtekő" vétkéért vezeklő Rimay természetesen nemcsak Máté evangéliumának példázatát, hanem a XLIX. zsoltár szörnyű jóslatait is ismerte, melyek szerint „az ember, még ha tisztességben van, sem maradhat meg; hasonlít a barmokhoz, a melyeket levágnak. Mint juhok, a Seolra vettetnek, a halál legelteti őket".[90] A mélységből kiáltó, önigazoló vallomásának, „vigasz-filozófiájának" lényege a következő: „Az Úr Isten (választottainak) nyújtott ajándékát sem bűn sem halál, ördög, Pokol, Mélység és magosság bennek meg nem fogyatkoztathatja, kiknek oly pásztort is rendelt ő Felsége, hogy nyájából *bolygással* kitévelyedett egy juhát is helyére hozatja vele, és pecséti alá zárlott juhainak számát meg nem hagyja fogyatkoztatnia."[91]

Érdekes és elgondolkoztató az a tény, hogy Balassi és Rimay *istenes énekei*nek kiadásában[92] a *más egynehány szép isteni dicsíretek* között azokban a versekben találkozunk a bolygó juh képének folytatásával, eleven továbbélésével, amelyek egyébként is mély Rimay–Balassi-hatásról tanúskodnak.[93] Pécseli Király Imre előtt ott feküdhetett Rimay szövege, amikor *Én nyavalyás*

[86] RMKT XVII. 1. 491.
[87] Rimay ÖM 100.
[88] Rimay ÖM 97.
[89] Rimay ÖM 108.
[90] Zsoltárok 49; 13,15 (Károlyi Gáspár ford.)
[91] Rimay ÖM 104.
[92] Bártfa, 1635–1640.
[93] Lám nem küldéd az igazakért,
A szép mezőn járó juhokért,
De a pusztán kik el-vesztek s el tévedtek azokért
SOLVIROGRAM RMKT XVII. 8. 404.

lelkem... kezdetű énekét írta, hiszen az *Oh ki későn futok lelkem orvosához...* kezdetű Rimay-versből nemcsak a bolygó juh-képet, hanem a Samaritanus-hasonlatot is átvette:

Samaritánus-ként borral s' olajoddal,
Gyógyíts sebeimet irgalmasságoddal,
Tégy jól velem kérlek ily *bolygó juhoddal*
Kiért dicsírjelek nagy hálá-adással.[94]

Ha pedig az Sk monogramos szerző nem is lenne azonos Kőrösi Istvánnal, mint azt az új kiadás jegyzeteiben Stoll Béla állítja, elég bizonyítékot lehet felhozni a *Bűn testéből...* kezdetű versnél is a közvetlen Rimay-hatásra. „Mint megfáradt magán szakadt *bolygó juh*, ollyan vagyok",[95] írja az énekköltő, és ez a hasonlat nem csupán felbukkan és eltűnik, mint oly sok más bibliai kép, hanem vissza-visszatér, s így mintegy „összébbhúzza" a vers kissé szétesö szerkezetét.[96]

Bátran állíthatjuk, hogy tárgyalt képünk, amely mélyen a nép bibliai képlátásában és vallásos nyelvi automatizmusában gyökerezik, csak Rimaynál és legjobb követőinél válik költőileg is szervessé. Rimay rejtőzik tehát a Bolygó János álnév mögött, akinél a bolygó-lét lélektani evidencia, de ugyanakkor reális sorsténvező is. Kifejeződik ebben a névben a kor meghasonlott, politikailag és erkölcsileg százszor is csalódott emberének szorongásérzete. (A pasquillus keletkezésének évét Petki János is „Ezer hat száz és nyolc *bolygó* esztendő"-nek nevezi.[97]) De egyben valóságos bolygó-lét is a Rimayé. Egyik nagy „csillagtól" a másikig jár, miközben azt írja, „Ki magájé lehet, / Az ne legyen másé."[98] Bolygó János – így nevezi meg magát igazán.

*

A *Ki sok országoknak fejedelme való!...* kezdetű pasquillust be kell iktatni Rimay János összes műveinek majdani újabb kritikai kiadásába.

Pál Ács

RIMAY – COMME JEAN L'ERRANT

L'étude démontre que la pasquinade qui commence par *Ki sok országoknak fejedelme való!.. l* (Tu qui étais le prince de beaucoup de pays...) et qui se date du commencement du XVIIe siècle, sous le pseudonyme Jean l'Errant et dont l' auteur véritable était jusqu'ici inconnu, a été écrit par János Rimay, poète et diplomate important de l'époque. Il est connu qu'à l'époque de la création du poème (1608), Rimay était au service d'Illéshàzy, homme de politique hongrois talentueux et couronné de succès. De cette pasquinade il ressort indubitablement qu'elle n'a pu être écrit que par un personnage très proche d'Illésházy, et nous savons aussi que le poème a été écrit à Pozsony, au temps de la diète.

La première partie – historique – de l'étude essaie d'élucider cette période inconnue (janvier–février 1608) de la vie de Rimay, en signalant le fait qu'à cette époque le poète séjournait à Pozsony, et il a soutenu Illésházy, en tant que poète et diplomate, dans les luttes de la diète. La deuxième partie, celle de la philologie du texte, cherche dans le texte de la pasquinade les caractéristiques du style de Rimay, de même que les traces de son monde d'idée stoïque, ayant la morale au centre. Finalement, dans la troisième partie – psychologique – l'auteur de l'étude avance l'argument que métaphore biblique du *brebis errant* est d'une importance centrale dans la poésie religieuse de Rimay, et ainsi – en tant que l'expression lyrique de soi-même – elle pouvait servir de base au choix du pseudonyme poétique: *Jean l'Errant.*

[94] RMKT XVII. 2. 28.
[95] RMKT XVII. 8. 410.
[96] K. I. ti. átveszi Rimay *Ez világ mint egy kert...* hasonlatát: „E világból mint egy kertből azért ki-metszettem". RMKT XVII. 8. 195.
[97] RMKT XVII. 1. 328.
[98] Rimay ÖM 129.